

BİNGÖL ÜNİVERSİTESİ İLAHİYAT FAKÜLTESİ DERGİSİ

مجلة كلية الإلهيات في جامعة بينكول

Bingol University
Journal of Theology Faculty

ISSN: 2147-0774

Sayı: 11 | Yıl: 2018/1

Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (BÜİFD), yılda iki kez (25 Haziran/25 Aralık) basılı yayımlanan ulusal hakemli bir dergidir.

Bu dergi ulusal TR DİZİN, İSAM, İDEALONLİNE ve ASOS veri indeksleri ile SOBİAD atf dizin tarafından taranmaktadır.

BÜİFD dergisinde yayımlanan yazıların bilimsel ve hukukî sorumluluğu yazarlarına aittir.

Yayımlanan yazıların bütün yayın hakları yayıncı kuruluşa ait olup, izinsiz kısmen veya tamamen basılamaz, çoğaltılamaz ve elektronik ortama aktarılamaz.

İslâm Dünyasında Ansiklopedik Eser Yazımı Nüveyrî ve Ömerî Örneği

Hakan CAN*

Geliş Tarihi: 05.03.2018, Kabul Tarihi: 28.03.2018

Öz

Ansiklopediler, hazırlandıkları dönemde ilim, kültür, toplumsal gelenek ve görenek, sanat, mimarî ve teknik gibi çeşitli dallarla ilgili birçok bilgiyi bünyesinde barındırır. Diğer bir açıdan yazıldığı dönemin ilmî ve kültürel belleğini yansıtır. İslâm ve Batı dünyasında ansiklopedi yazımına oldukça önem verilmiş ve bu türde çokça eser telif edilmiştir. İslâmî ilimler alanında ansiklopedik eser telif etme geleneğinin on üç asrı bulan uzun bir geçmişi vardır. Bu gelenekle birlikte verilen eserlerin büyük çoğunluğunun biyografik eserler olduğu görülmektedir. Miladî XIII ve XIV. asırlar İslâmî ilimler açısından oldukça verimli bir dönem olmuştur. Ansiklopedik çalışmalar açısından da bakıldığında İslâm dünyasının en değerli ansiklopedik eserlerinin ortaya konulması yine bu dönemlere rastlar. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Hârizmî'nin (ö. 387/997), *Mefâtihü'l-'Ulûm* 'u ile hareketlilik kazanan bu çalışmalar Ahmed b. Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1348), Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî (ö. 821/1418) ve Nüveyrî (ö. 733/1333) ile zirveyi yaşamıştır. Ele aldığımız bu çalışmada Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-Ereb'i ve Ömerî'nin Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*

* Arş. Gör., Bingöl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk-İslam Sanatları Tarihi Anabilim Dalı, (ilahiyathakan21@gmail.com).

adlı ansiklopedik eserleri incelenmiş olup İslâm tarihi alanında araştırma yapmak isteyenlere ilgili eserlerin tarih ile alakalı bölümleri üzerine sistematik bir çalışma sunulmuştur. Ayrıca ele alınan ansiklopedik eserlerin İslâm tarih yazımında yeri ve önemi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: İslâm Tarihi, Ansiklopedi yazımı, Nüveyrî, Ömerî, Nihâyetü'l-Ereb, Mesâlikü'l-Ebsâr.

Encyclopedic Writing in Islamic World The Cases of Nuveyri and Omari

Abstract

Encyclopedias include extensive current knowledge on various topics such as science, culture, social traditions and customs, arts, architecture and techniques. In other words, it reflects the scholarly and cultural character of the period it is written. In Islamic and the western world authoring encyclopedias was always important and a high number of encyclopedias were published. In the field of Islamic sciences, there is a long history of copyrighting encyclopedic works spanning thirteen centuries. It can be observed that the great majority of these works in this tradition were biographical works.

The 13th and 14th centuries were a very productive era in Islamic sciences. Based on the encyclopedic studies, these centuries were again very productive and several valuable encyclopedic works in Islam were authored during this period. These works, mobilized by the *Mefâtiḥü'l-Ulûm* authored by Abu Abdullah Muhammad b. Ahmed b. Yûsuf al-Hârizmî (d. 387/997), reached their zenith with the works of Fazlullah al-Omarî (d. 749/1348), Ahmad b. Ali al-Qalkashandi (d. 821/1418) and Nouveyrî (d. 733/1333). In the present study, the encyclopedic works of Nüveyri (*Nihâyetü'l-Ereb*) and Omerî (*Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memâlikü'l-Emsâr*) were analyzed and a systematic study on the historical sections of the abovementioned works are presented to future researchers in the field of Islamic history. Furthermore, it was attempted to determine the significance of these encyclopedic works in Islamic history literature.

Keywords: History of Islam, Encyclopedia writing, Nuveyri, Omeri, *Nihâyetü'l-Ereb*, *Mesâlikü'l-Ebsâr*.

GİRİŞ

Ansiklopediler, yazıldıkları dönemin ilmî ve kültürel hafızasıdır. Batı dünyasında ve İslâm âleminde ansiklopedi yazımına erken dönemlerde başlanmış ve bu alanda birçok eser yazılmıştır. İslâmî ilimler alanında ansiklopedik eser telif etme geleneğinin kökleri on üç asır öncesine dayanmaktadır. Bu gelenekle birlikte yazılan eserlerin çoğunluğunu biyografik eserler teşkil etmiştir.

Miladî XIII ve XIV. asırlar İslâmî ilimler bakımından oldukça verimli bir dönem olmuştur. Aynı zamanda İslâm dünyasının en değerli ansiklopedik eserlerinin ortaya konulması yine bu dönemlere rastlamaktadır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Hârizmî'nin (ö. 387/997), *Mefâatihü'l-'Ulûm* 'u ile hareketlilik kazanan bu çalışmalar Ahmed b. Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1348), Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî (ö. 821/1418) ve Nüveyrî (ö. 733/1333) ile daha üst bir seviyeye taşınmıştır.

Ömerî ve Nüveyrî'nin ansiklopedik mahiyetteki eserleri, İslâm tarih yazımında oldukça önemli eserler olup daha sonra gelen birçok müellif bu iki eserden iktibaslarda bulunmuştur. Bununla birlikte Ömerî ve Nüveyrî'nin, devlet kademelerinde üst düzey görevlerde yer almaları ve yaşanan olayların canlı tanıkları olmaları hasebiyle eserleri siyasi tarih açısından da önemlidir.

Bu iki eserin sahip olduğu öneme binaen muhtevaya yönelik bir çalışmayı uygun gördük.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1.1 Ansiklopedi Kavramı

Latince "*encyclopaedia*" kelimesi, Yunanca "*enkykliospaideia*" kelimesinden gelmiş olup bilgi dairesi, bilgi çemberi, genel eğitim ve öğretimi ifade etmektedir. Bu kelime Eski Yunan ve Roma'da hayata atılmadan, hayatın içine girmeden önce öğrenilmesi gereken genel bilgileri teşmil etmekteydi.¹ Bu bilgi dairesi de yedi serbest sanat denilen gramer, retorik, diyalektik, aritmetik, geometri, astronomi ve musikiyi bünyesinde barındırmaktaydı.² Arapçada ise ansiklopedi için *dairtü'l-me'arif*, *mevsu'a* ve *kamus* gibi terimler kullanılmıştır. Ansiklopediler, yazıldığı devrin ilim, kültür, sanat ve teknik telakkisini sistematik bir şekilde okuyucuya aktarır.³ Ansiklopediler, sözlükler gibi yalnız bir kelimenin farklı anlamlarını veren eserler olmayıp çeşitli konular hakkında olaylara dayanan oldukça geniş malumat ihtiva ederler.⁴ Bu açıdan bilgiyi sunmada sözlüklerden çok daha kapsayıcı ve izah edicidirler. Yine beşerî ilimlerin tümüyle alakalı kapsayıcı kitaplar mahiyetindedirler.

1 Şevket Rado, "Ansiklopedi", *Hayat Küçük Ansiklopedi* (İstanbul: Hayat Yayınları, 1968), 68.

2 Meydan Lorusse Büyük Luğat ve Ansiklopedi, "Ansiklopedi", (İstanbul: Meydan Yayınları, 1969), 1: 554; Ayhan Aykut, "Ansiklopedi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3: 217.

3 Aykut, "Ansiklopedi", 3: 217.

4 Anabritannica, "Ansiklopedi", (İstanbul: Ana Yayınları, 1993), 2: 330.

Ansiklopedik eserlerin sınıflandırılmasına, alanında uzman ilim adamlarından bir grup katılır ve maddelerin diziminde ve düzenlemesinde alfabetik sıraya riayet edilir.⁵ Madde yazarları, ele aldığı maddeyi büyük bir ilmî disiplin ve yöntemle işler ve okuyucusuna sunar. Araştırma; takip edilen, başvuru kaynakları içeren bir bibliyografya kısmı ile biter.⁶ Yine bazı ansiklopediler, zamanla yeni bilgilerin ortaya çıkması, konuyu anlatmada eksik ve yetersiz kalışları açısından ya yeniden gözden geçirilir, gerekli düzenlemeler ve iyileştirmeler yapıp yayınlanır ya da bu bilgilere matuf bazı eklerle güçlendirilir.⁷

1.2. Ansiklopedi Yazımı

Ansiklopedi alanında ilk çalışma eski Yunan filozofu Aristoteles (M.Ö. 384-322) tarafından yapılmış olup bu yüzden kendisi ansiklopedicilerin babası olarak anılır. Bu türden eser verenlerin ikincisi olarak eski Romalı yazar Marcus Terentius Varro kabul edilir.⁸ İslâmî ilimler tarihinde genel anlamda ansiklopedik mahiyet taşıyan eser telif etme geleneğinin on üç asrı bulan uzun, geniş ve zengin bir mazisi vardır. Bu alanda verilen ilk eserler daha çok ashab, tabiîn ve hadis rivayet edenlerin biyografileridir.⁹ Fakihler, kıraat âlimleri, gramerciler, edebiyatçılar, şairler ve başka ilim, fen ve meslek ileri gelenlerinin hayat hikâyelerini içeren *Şi'r ve'ş-Şu'ara*, *Tabakatü'n-Nuhât* benzeri isimler taşıyan eserlerin yazımı ara verilmeden sürdürülmüştür.¹⁰ H. I. yüzyılın başlarından itibaren hadislerin yazıya geçirildiği bilinmektedir. H. II. yüzyıla gelindiğinde ise tefsir, siyer ve rical ilimlerine dair eserleri görmekteyiz. Fakat bu eserler ansiklopedik denilebilecek nitelikte değildi.

H. III. yüzyılda birçok İslâmî ilim gelişmiş ve önemli eserler telif edilmiştir. Bunların büyük bir kısmını biyografik eserler teşkil etmiştir. Burada Vasil b. Ata'nın (ö. 131/748-49) *Tabakatü Ehli'l 'İlm ve'l Cehl'i* ve İbn Sad'ın (ö. 230/845) *et-Tabakatü'l-Kübra'sını* zikredebiliriz.¹¹ Fakat bu eserleri işlediği konuların genişliğine rağmen ansiklopedik eser olarak tanımlayamamakta-

5 Kenan Demiryak - M. Sadi Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000), 263.

6 Demiryak - Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 263.

7 Demiryak - Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 263.

8 Hayat Küçük Ansiklopedi, "Ansiklopedi", 68.

9 Demiryak - Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 263.

10 Demiryak - Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 263.

11 Aykut, "Ansiklopedi", 3: 219.

yız. Bu eserleri ansiklopedi olarak tanımlayamamızın sebebi biyografik çalışma niteliğine sahip oluşlarından. En doğrusu bu eserleri ansiklopedi yazımında hazırlayıcılar, hareket noktaları ve öncüler olarak kabul etmektir.¹²

İlk ansiklopedi denilebilecek İbn Kuteybe'nin, *Kitab-u 'Uyunü'l Ahbâr'*ı kendisinden sonra gelenlere kaynaklık etmiştir. Miladî XII ve XIV. asırlar İslâmî ilimler açısından mümbit bir dönemdir. İbn Haldûn (ö. 1332/1406), Takiyyuddîn es-Subkî (ö. 756/1355), ez-Zehabî (ö. 748/1348) ve Ebû Hayyân el-Endelûsî (ö. 745/1345) gibi bilginler bu asırlarda yetişmiştir. Ansiklopedik çalışmalar açısından bakıldığında da İslâm dünyasının en değerli ansiklopedik eserleri bu dönemlerde kaleme alınmıştır. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Hârizmî'nin (ö. 387/997), *Mefâtiühü'l-'Ulûm'*u ile başlayan bu çalışmalar canlanmış, Ahmed b. Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1348), Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî ve Nüveyrî (ö. 733/1333) ile eşsiz örnekleri verilmiştir.¹³

Türkiye'de ve genel olarak İslâm âleminde modern yöntemlerle ansiklopedi yazma girişimleri XIX. yüzyıl sonlarında başlamıştır. Taşköprülüzâde'nin *Meozu'atü'l 'Ulum'u* ve Katip Çelebî'nin *Keşfü-z Zunun'u*, Yağlıkzade Ahmet Rıfat'ın *Lugat-ı Tarihiye ve Coğrafiye'si*, Ali Suavi'nin *Kamusü'l 'Ulum ve-l Me'arif'i*, Mehmet Süreyya Bey'in *Sicil-i Osmanî'si*, Şemseddin Sami'nin *Kamusü'l 'Alam'ı*, Bursalı Mehmet Tahir'in *Osmanlı Müellifleri* adlı eseri, Butrus el-Bustanî'nin *Dairetü'l Me'arif'i* ve Muhammed Ferid Vecdi'nin *Dairetü'l Me'arif fi'l-Karni'Rabi' 'Aşer/el-İşrin'i* bu dönemde yayınlanan en mühim ansiklopedilerdendir.¹⁴ Milli Eğitim Bakanlığının yayınladığı *İslâm Ansiklopedisi*'ni dışarıda tutarsak 1960'lardan bu yana ansiklopedi çalışmaların yoğun bir şekilde sürdürülmesine rağmen özel olarak İslâm dini, tarih, coğrafya, kültür ve medeniyet alanına dair bitirilmiş bir ansiklopedi bulunmamaktadır.¹⁵ Bunlardan başka 1961-63 yılları arasında yayımlanan *Hayat Ansiklopedisi* ile 1969 yılında yayınlanan *Büyük Lugat ve Ansiklopedi*'yi sayabiliriz.¹⁶ 1970'ten sonraki ansiklopediler arasında şunları zikredebiliriz. *Türkiye Ansiklopedisi* (1973-74), *Yurt Ansiklopedisi* (1981-84), *Türk ve Dünya*

12 Aykut, "Ansiklopedi", 3: 219.

13 Anabritannica, "Ansiklopedi", 2: 338-339.

14 Meydan Lorraine Büyük Luğat ve Ansiklopedisi, "Ansiklopedi", 1: 554.

15 Demiryak - Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 263.

16 Anabritannica, "Ansiklopedi", 2: 338-339.

Ünlüleri Ansiklopedisi (1983-85), Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi (1982) ve Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (1988-...).¹⁷

Batıda yayınlanan genel kültür ansiklopedilerinin hemen hemen tamamında İslâmî maddeler mevcuttur. *Encyclopaedia of Religion and Ethics* gibi din ağırlıklı ansiklopedilerde ise İslâmiyat daha geniş ve ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır. Fakat bütün dünyada İslâmî konulara dair yayını tamamlanmış ilk uzmanlık ansiklopedisi, Müsteşrikler tarafından hazırlanmış ve Almanca, Fransızca, İngilizce olarak 30 yılda neşri tamamlanan *İslâm Ansiklopedisi*'dir. Türkiye de ise bu eksiklik TDV'nin *İslâm Ansiklopedisi*'ni yazması ve neşretmesi ile giderilmeye çalışılmıştır.¹⁸ Yine İngilizlerin '*Encyclopedia Britannica*'sı ve '*Caxton Encyclopedia*'sı, Fransızların '*Larousse*'si, Almanların '*Der Grosse Brockhause*'si, İtalyanların '*Enciclopedia Italiana*'sını batıda yayınlanan ünlü ansiklopediler arasında sayabiliriz.¹⁹

Ansiklopedik eserlerin faydalarını da kısaca şu şekilde sayabiliriz; olay ve konuları geniş bir şekilde izah eder, belli bir sistematığı esas alarak alfabetik sırayı takip etmesi açısından kullanım kolaylığı sağlar ve bibliyografya bölümünde konuyu daha da geniş bir şekilde araştırmaya yönelik kaynakları sunar. Yine yazıldığı dönemin bilgi birikimini yansıtmaya yönünden ansiklopediler²⁰ ilmi ve akademik çalışmalarda araştırmacıya büyük kolaylıklar sağlamakla birlikte araştırmacıya, araştırmasına nereden, nasıl başlayacağını öğretir ve onu yönlendirir.

Şimdi de İslâmî ilimler alanında, içinde barındırdığı tarih konularıyla büyük bir önem arz eden Nüveyrî'nin *Nihâyetü'l-Ereb*'i ve İbn Fadlullah el-Ömerî'nin *Mesâlikü'l-Ebsâr* adlı ansiklopedik çalışmalarını ana hatlarıyla tanıtmaya çalışacağız. Fakat böyle bir çalışmada ele alınan ansiklopedik eserleri bütün yönleriyle incelemek pek de mümkün olmayacaktır. Zira eserlerin hacimleri bizi bu noktada zorlamakta ve sınırlamaktadır. Yapacağımız bu çalışma dar bir çerçevede tutulup makalede İslâm tarihi konularına öncelik ve ağırlık verilecektir.

17 Anabritannica, "Ansiklopedi", 2: 339-340.

18 Demirayak - Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 263-264.

19 Hayat Küçük Ansiklopedi, "Ansiklopedi", 69; Meydan Lorusse Büyük Luğat ve Ansiklopedisi, "Ansiklopedi" 1: 554.

20 Aykut, "Ansiklopedi", 3: 217-227; Anabritannica, "Ansiklopedi", 2: 330.

2. EBÛ'L-ABBAS ŞİHABÜDDİN AHMED B. ABDİLVEVVAB B. MUHAMMED el-BEKRÎ et-TEYMÎ el-KUREŞÎ en-NÜVEYRÎ (ö. 733/1333)

2.1. Hayatı

21 Zilkade H. 677'de (M. 1279)²¹ yukarı Mısır'ın Kus beldesinde dünyaya gelir. Mısır'ın Nüveyriye nahiyesinde doğduğundan Nüveyrî nisbesiyle, Bekr kabilesine nisbetle de Bekrî diye anılır.²² Bunun yanı sıra Hz. Ebubekir'e nisbetle de bu künyeyi aldığı söylenir.²³ Mısır Memlûklerinden Melik Nasır Kalavun döneminin büyük tarihçileri arasında sayılan Nüveyrî, tarihçiliğinin yanında hukukçu ve hattat kimliğiyle de bilinir.²⁴ Memlûkler devrinin en meşhur üç ansiklopedisinden birinin müellifidir. Diğer iki müellif ise Ömerî ve Kalkaşandî'dir.²⁵

Kahire'de hadis, edebiyat, arapça, tarih ve inşaatla ilgili alanlarda eğitim görür.²⁶ Nüveyrî, ilköğreniminden sonra Kahire'deki Abdülmün'im ed-Dimyâti, İbn Dakikul'îd, Kadı Bedreddin İbn Cemâa, Şerîf Mûsâ b. Ali b. Ebû Tâlib, Ya'kûb b. Ahmed es-Sâbûnî, Ahmed el-Haccâr, Abdülhak b. Fityân b. Abdülmecîd el-Kureşî, İzzeddin el-Fârûsî el-Vâsîti ve dönemin kadın bilginlerinden Zeyneb bint Yahyâ (Münecca) gibi birçok bilgininden dersler alır.²⁷ Özellikle hadis ilmine büyük bir iştiaht duyan Nüveyrî, maişetini kitap istinsah ederek elde ederdi. Kaynaklarda Buharî'nin *el-Camiu's-Sahih*'ini sekiz kez istinsah edip 1000'er dirheme sattığı yazılmaktadır.²⁸

21 Ebû'l-Fadl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer el-Askalâni, *Dürerü'l Kâmine*, (HaydarAbad: Dairetü'l Me'arifü'l Osmaniyye, 1349), 1: 197; Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l-Müerrihün*, (Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1990), 3: 119; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l Müellifin*, (Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993), 1: 190.

22 Kehhâle, *Mu'cemü'l Müellifin*, 1: 190; Mustafa Öz, "Nüveyri", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 33: 304.

23 İsmail b. Ömer b. Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, (Beyrut: Mektebetü'l Me'arif, 1988), 14: 164.

24 Şemsettin Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları* (İstanbul: Endülü's Yayınları, 1991), 251; Ayşe Dudu Kuşçu, *Eyyubî Devleti Teşkilatı* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013), 15.

25 İgn. Kratchkowsky, "Nüveyri", *MEB İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: MEB Yayınları, 1978), 9: 374.

26 Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l-Müerrihün*, 3: 119; Ramazan Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı* (İstanbul: İSAR, 1998), 180.

27 Ebû'l-Fadl Kemâleddin Ca'fer b. Sa'leb b. Ca'fer el-Üdfüvî, *et-Taliü's-Sa'id*, thk: Sa'd Muhammed Hasan (Mısır: ed-Darü'l Misriyye, h. 1382), 96; Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh es-Safedî, *'Ayanü'l Asr ve 'Avanü'n Nasr*, thk: Ali Ebu Zeyd- Nebil Ebu Aşme (Dimeşk: Darü'l Fikr, 1998), 1: 281; Öz, "Nüveyri", 33: 304.

28 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 14: 164; İbn Hacer, *Dürerü'l Kâmine*, 1: 197; Ebû'l-Mehasin Cemalüddin Yusuf b. Tağriberdî, *Nucumu-z Zahire fi Muluki Mısır ve-l Kahire* (Mısır:

Babası gibi divan Kâtibi olan Nüveyrî, Muhammed b. Kalavun döneminde maliye işlerinde çeşitli görevlerde yer alır.²⁹ Daha sonraları divan başkanlığı yapar.³⁰ Nüveyrî, Muhammed b. Kalavun'un ikinci iktidarı döneminde Divanü'l-Hass'ta memurluğa başlar ve el-Melikü'l-Adil Zeynüddin Ketboğa tarafından Kahire'de inşa esilen el-Medresetü'n-Nasriyye'nin vakfiye metinlerinin suretlerinin çoğaltılması işine memur tayin edilir. Bu görevi sırasında vakfın idaresinden sorumlu olan sultanın özel hocası Tavaşî Şücaüddin Anber'in rüşvet ve yolsuzluklarını çekinmeden ortaya koyar. H. 701/1301-1302 yılında kendisine Divanü'l-Hass'a bağlı malların yönetimi verilerek iki yıldan beri Moğol istilası tehdidi altında olan Suriye'ye gönderilir.³¹ H. 702/1303 yılında Dımaşk'ı istila için gelen İlhanlı güçlerine karşı yapılan savaşa iştirak eden Nüveyrî, 703 yılı Ramazanında (Nisan 1304) Mısır'a çağrılır. Bu dönemde baş kadı İbn Mahlûf'un denetiminde sultanın emlakinin, Divanü'l-Hass'ın, Mansurî Biharistânı ve Mansurî Vakfı'nın idaresi gibi görevleri ifa eder. Emir Türkmanî'nin ölümünün ardından Muhammed b. Kalavun'un özel hizmetine getirilir.³² Muhammed b. Kalavun'un üçüncü saltanatı döneminde Nasriyye Medresesi'nin idaresiyle memur tayin edilen Nüveyrî, sultanın huzuruna çıkma ve sultan adına hareket etme fırsatını yakalar³³ fakat bu yükseliş kendisine oldukça güvenmesine ve şımarmasına sebep olur. Sultanın vekilharcı İbn Abbâde hakkında tahkir edici ifadeler kullanması sultan tarafından uygun görülmeyip mallarına el konular ve ardından Kahire'den uzaklaştırılıp Divanü'l-İnşâ reisi olarak Trablus'a gönderilir.³⁴ H. 710/1310 yılında Trablusşam'a Nazırü'l-Ceyş tayin edilir.³⁵ H. 712/1312 yılında bu görevden ayrılarak Dakhaliyye ve Murtahiye'nin divan nazırlığına getirilir.³⁶ 716'da Kahire'ye döner ve hayatının sonuna

Vizaretu-Sekafe, 1963), 9: 299; Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrîhun*, 3: 119; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 180; Öz, "Nüveyri", 33: 304.

29 Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrîhun*, 3: 119.

30 Üdfüvî, *et-Talii's-Sa'id*, 97; Kratchkowsky, "Nüveyri", 9: 374; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 180.

31 Öz, "Nüveyri", 33: 305.

32 Öz, "Nüveyri", 33: 305.

33 İbn Hacer, *Dürrü'l Kâmine*, 1: 197.

34 Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrîhun*, 3: 119; Öz, "Nüveyri", 33: 305.

35 Üdfüvî, *et-Talii's-Sa'id*, 97; Safedî, *'Ayanü'l Asr ve 'Avanü'n Nasr*, 1: 282.

36 Safedî, *el Vafî bi'l Vefeyât*, thk: Ahmed Arnavut (Beyrut: Darü'l İhya el- Turasi'l-Arab, 2000), 7: 111; Safedî, *'Ayanü'l Asr ve 'Avanü'n Nasr*, 1: 282; Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrîhun*, 3: 119; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 180; Öz, "Nüveyri", 33: 305.

kadar bu iki vilayetin gelirlerinin yönetimiyle meşgul olup 733'te Kahire'de vefat eder.³⁷

2.2. Eseri: Nihâyetü'l Ereb fi Fununi'l-Edeb³⁸

Sultan Muhammed Kalavun'a ithaf edilen bu eser; edebiyat, tarih, coğrafya, siyaset, sosyoloji, tıp, astronomi, canlılar ve bitkiler³⁹ gibi konular hakkında yazılmış otuz bir ciltlik ansiklopedik bir çalışma olup Nüveyrî'nin kaleme aldığı tek eseridir.⁴⁰ Eserin son yarısı bir dünya tarihi olması açısından oldukça önem arz etmektedir. Yine Fatimîler ve Nasır Muhammed (693-741/1294-1340) dönemleri hakkında bolca bilgi sunması yönünden de ayrıca bir öneme sahiptir.⁴¹ Müellif, devlet kademelerinde görev almış, devlet işlerinde büyük bir birikime sahip olmuş ve Memlûklü yöneticileri yakından tanıma fırsatı yakalamıştır. Anlattığı olayların bir kısmını yaşamış, ya da yaşayanlardan doğrudan nakletmiştir. H. 721'de yazımına başlanan eser 731 yılında 31 cilt olarak tamamlanmıştır.⁴² Eserin iki nüshası Köprülü ve Süleymaniye kütüphanelerinde kayıtlıdır.⁴³ Eserin tamamı ilk kez Ahmet Zeki paşa tarafından 1923'te yayımlanmaya başlanmış ve 1980'de Darü'l-Kütübî'l-Misriyye tarafından 18 cildi neşredilerek tamamlanmıştır.⁴⁴ Eserin 19 ve 31. ciltleri farklı kişiler tarafından düzenlenerek yayımlanmıştır.⁴⁵ Bu

37 Üdfüvî, *et-Taliü's-Sa'id*, 97; Safedî, *'Ayanü'l Asr ve 'Avanü'n Nasr*, 1: 281; Ebü'l-Abbâs Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir el-Makrizî, *es-Sülûk li Ma'rifeti Duveli'l Muluk*, thk. Muhammed Abdulkadir Ata (Beyrut: Darü'l kütübî'l İlmiyye, 1997), 3: 170; İbn Hacer, *Dürerü'l Kâmine*, 1: 197; İbn Tağriberdî, *el-Menhelü's Safi ve'l Mustevfi Ba'del Vafi* (Kahire: el-Hey'etu'l Misriyye el 'Amme li'l Kitab, 1984), 1: 381; Kehhâle, *Mu'cemü'l Müellifin*, 1: 190; Öz, "Nüveyrî", 33: 305.

38 Ebü'l-Abbâs Şihabüddin Ahmed b. Abdilvehhab b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-Ereb fi Fununi'l-Edeb*, thk: Mufid Kumayha (Beyrut: Darü'l Kütübî'l İlmiyye, 2004).

39 Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrihun*, 3: 120.

40 İbn Kesir, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, 14: 164; İbn Hacer, *Dürerü'l Kâmine*, 1: 197; İbn Tağriberdî, *Nucumu-z Zahire fi Muluki Mısır ve-l Kahire*, 9: 299; Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrihun*, 3: 120; Kehhâle, *Mu'cemü'l Müellifin*, 1: 190; Demirayak - Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 33; Öz, "Nüveyrî", 33: 305.

41 R. Stephen, Humpherys, *İslâm Tarihi Metodolojisi*, çev. Murtaza Bedir ve Fuat Aydın (İstanbul: Litera Yayınları, 2016), 254.

42 Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrihun*, 3: 120; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 18; Öz, "Nüveyrî", 33: 305.

43 Öz, "Nüveyrî", 33: 306.

44 Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 181.

45 Öz, "Nüveyrî", 33: 306.

çalışmada Nüveyrî'nin eserinin, Mufîd Kamiha ve Hasan Nureddin, İbrahim Şemsuddin ve diğer birçok muhakkikin tahkik ettiği 33 ciltlik Beyrut, 2004 baskısı esas alınacaktır.

Eser beş ana fen'e ayrılmış ve bu fenler de kısımlara, kısımlar da bablara taksim edilmiştir.⁴⁶ Tarihi anlatan bölümler bazı tarih araştırmacılarının vazgeçilmezi olmuştur. Özellikle eserinin ilk dört bölümünde Cemaleddin el-Vatvat'ın *Mebâhicü'l-Fiker* ve *Menâhicü'l-İber* adlı coğrafya ansiklopedisinden büyük ölçüde faydalanılmıştır.⁴⁷ Tarih yazımında ise İbn İshâk, İbn Hişâm, İbn Sa'd, Ebû İshâk es-Sa'lebî, Mes'udî, Enmatî, İbn Abdilber en-Nemerî, İzzeddin İbnü'l Esir gibi tarihçilerinin eserlerinden büyük oranda faydalanılmıştır.⁴⁸ Eserinin 13. cildinden başlayan ve otuz üçüncü cildine kadar olan yirmi bir ciltlik kısmı, tarihi ele aldığı beşinci fenne ayırmıştır. Tarihi ele alırken çok detaylı bilgiler vermiş, hiçbir din ve ırk ayrımını gözetmemiştir. Nüveyrî'nin, yaptığı bölümlendirmeleri sistematik olarak şu şekilde özetlemek mümkündür:

2.2.1. Birinci Fen: Gökyüzü ile Yeryüzü ve Bunlar Arasındaki Varlıklar⁴⁹

Beş kısma ayrılır:

1. Kısım: Bu kısım da beş baba ayrılmıştır; 1. Bab: Göğün yaratılışının başlangıcı, 2. Bab: Göğün görünüm ve biçimi, 3. Bab: Melekler, 4. Bab: 7 Gezegen ve 5. Bab: Sabit gezenler (1: 21-59).

2. Kısım: Bu kısım da 4 baba ayrılmıştır; 1. Bab: Bulutlar, yağmur kar ve soğukluk hakkında, 2. Bab: Yıldırımlar, gök taşları, gök gürültüsü, 3. Bab: Hava durumu ve 4. Bab: Ateşin durumu ve isimleri (1: 65-111).

3. Kısım: 4 baba ayrılır; 1. Bab: Gündüz ve gece, 2. Bab: Aylar ve yıllar, 3. Bab: Mevsimler ve 4. Bab: Bayramlar (1: 122-184.)

4. Kısım: 7 bab'a ayrılır; 1. Bab: Yeryüzünün yaratılışı, 2. Bab: Yeryüzü isimlerinin ayrıntıları, 3. Bab: Yerin uzunluğu ve alanı, 4. Bab: Yedi bölge,

46 Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları*, 251; Kratchkowsky, "Nüveyrî", 9: 374-375; Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrihûn*, 3: 120; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 181; Demirayak - Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 33; Öz, "Nüveyrî", 33: 305-306; Kuşçu, *Eyyubî Devleti Teşkilatı*, 15.

47 Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrihûn*, 3: 120.

48 Öz, "Nüveyrî", 33: 306.

49 Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrihûn*, 3: 120; Selman Yeşil, "en-Nüveyrî'nin 'Nihâyetu'l Ereb' İsmi Eserinin Arap Edebiyatındaki Yeri", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 15/29 (2017/1): 200-201.

5. Bab: Dağlar, 6. Bab: Denizler ve adalar ve 7. Bab: Nehirler, durgun sular ve pınarlar (1: 187-271).

5. Kısım: 5 baba ayrılır; 1. Bab: Şehirlerin yapıları ve bölge halkının ahlakları, 2. Bab: Şehrin özellikleri, 3. Bab: Eski yapılar, 4. Bab: Kaleler ve 5. Bab: Saraylar ve evler (1: 272-387).

2.2.2. İkinci Fen: İnsan ve İnsanla İlgili Şeyler⁵⁰

5 kısma ayrılır:

1. Kısım: 4 baba ayrılır; 1. Bab: Semantik tahlili, isimlendirilmesi, göçleri ve huyları, 2. Bab: Organlarını vasıfları ve insanın sahip olduğu birtakım özellikler, 3. Bab: İnsanın duyguları ve 4. Bab: Soylar ve kökenler hakkında (2: 9-371).

2. Kısım: 5 Bab bulunur; 1. Bab: Peygamlerden, sahâbeden ve Arap ediplerinden veciz sözler, 2. Bab: Araplarda kötü özellikler, 3. Bab: Kâhinler ve özellikleri, 4. Bab: Künyeler ve ta'riz ve 5. Bab: Elğaz (bilmece-sır-gizem) (3: 3-161).

3. Kısım: 7 baba ayrılır; 1. Bab: Medh, 2. Bab: Hicv, 3. Bab: Eğlence düşkünlüğü, hikâye latifeler ve fıkralar, 4. Bab: İçki ve afetleri, içki isimleri ve içki içmekle meşhur kimseler vs. 5. ve 6. Bablar: Şarkı ve dinlenmesi, helal veya haram oluşu hakkında, Sahâbilerden, tabiünden, âbidlerden ve zâhidlerden kimlerin şarkı dinlediği ve Farsçadan Arapçaya şarkı çevirenler ve 7. Bab: Şarkıcıların çalgı aletleri vb. (3: 163-349, 4: 3-305, 5: 3-119).

4. Kısım: 4 baba ayrılır; 1. Bab: Kutlamalar, müjdeler (Sevinçler), 2. Bab: Mersiyeler ve yaslar, 3: Zühd ve tevekkül ve 4. Bab: Dualar (5: 123-312).

5. Kısım: 14 baba ayrılır; 1. Bab: Hükümdarlığın şer'i ve örfî şartları, 2. Bab: Hükümdarın sıfatları ve ahlâkı, 3, 4 ve 5. Bablar: Halkın ve hükümdarın karşılıklı görevleri ve hükümdarların vasiyetleri, 6. Bab: İyi bir siyaset yapma, memleketi îmar etme, hükümdarın, azim, yumuşaklık affetme ve cezalandırma gibi birtakım özellikleri, 7 ve 8. Bablar: İstişare, zorbalık ve sınırların korunması, 9. Bab: Vezirler ve hükümdarın arkadaşları, 10. Bab: Ordunun sevk ve idaresi, cihâd, savaş hileleri.

11. Bab: Kadılar ve hâkimler ve 12, 13 ve 14. Bablar: Bölge mahkemeleri, adalet sarayı, hisbe ve hükümleri, Kitâbet, Kâtipler ve uyması gereken şartlar (6: 3-245, 7: 3-207, 8: 3-213, 9: 3-136).

50 Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrihûn*, 3: 120; Yeşil, "en-Nüveyrî'nin 'Nihâyetü'l Ere' İsmi Eserinin Arap Edebiyatındaki Yeri", 201.

2.2.3. Üçüncü Fen: Hayvanlar Âlemi⁵¹

5 kısma ayrılır ve bu kısımlar da kendi aralarında bablara ayrılır:

1. **Kısım:** Yırtıcı hayvanlar (9: 141-182).
2. **Kısım:** Yabanî hayvanlar (9: 184-208).
3. **Kısım:** Binek hayvanlar (at, deve ve katır). (9: 210-236, 10: 3-75).
4. **Kısım:** Zehirli hayvanlar (10: 79-91).
5. **Kısım:** Kanatlı ve su altı hayvanları hakkında (10: 108-214).

2.2.4. Dördüncü Fen: Bitkiler⁵²

5 kısma ayrılır: Her bir kısım da bablara ayrılmaktadır.

1. **Kısım:** Bitkilerin aslı ve yetiştikleri bölgeler, azıklar, yeşillikler ve baklagiller (11: 7-13).
2. **Kısım:** Ağaçlar, kabuklu ve kabuksuz meyveler (11: 58-97).
3. **Kısım:** Kokulu bitkiler hakkında (11: 112-147).
4. **Kısım:** Bahçe ve çiçekler (11: 167-210).
5. **Kısım:** Koku çeşitleri, tütsüler, yağlar (3: 3-133).

2.2.5. Beşinci Fen: Tarih⁵³

Eserin bu bölümünü tarih konuları teşkil etmektedir.⁵⁴ Bu bölüm İslâm tarihi yazımında tarih yazıcısına bolca malumat sunması açısından oldukça önemli olup İslâm tarihi ile ilgili hadiseler hakkında doyurucu bilgiler sunmaktadır. Nüveyrî'nin sunduğu bu tarihi bilgiler Hz. Âdem'in (as) yaratılışı ile başlar ve kendi dönemiyle sona erer.⁵⁵

Bu fen 5 kısma ayrılır:

1. **Kısım:** 8 baba ayrılır; 1. Bab: Hz. Âdem'in (a.s) yaratılışı, Hz. Âdem'in ve Hz. Musa'nın vefatına kadar ki olaylar. (13: 13-35) 2. Bab: Hz. Şit (a.s) ve çocukları (13: 35-36) 3. Bab: Hz. İdris (as) (13: 37) 4. Bab: Hz. Nuh (as) ve tufan (13: 41-47) 5. Bab: Hz. Hud (as) ve Ad kavmi ve helak oluşları (13: 48-57) 6. Bab: Hz. Salih (as) ve Semud Kavmi ve helak edilişleri (13: 65-74) 7. Bab: Ashab' u Bî'r ve helak edilişleri (13: 77) 8. Bab: Ashab' u Ress. (13: 79)

51 Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrihûn*, 3: 120; Yeşil, "en-Nüveyrî'nin 'Nihâyetü'l Ere' İsimli Eserinin Arap Edebiyatındaki Yeri", 202.

52 Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrihûn*, 3: 120; Yeşil, "en-Nüveyrî'nin 'Nihâyetü'l Ere' İsimli Eserinin Arap Edebiyatındaki Yeri", 202.

53 Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrihûn*, 3: 120; Yeşil, "en-Nüveyrî'nin 'Nihâyetü'l Ere' İsimli Eserinin Arap Edebiyatındaki Yeri", 202.

54 Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrihûn*, 3: 120.

55 Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrihûn*, 3: 120.

2. Kısım: 7 baba ayrılır; 1. Bab: Hz. İbrahim (as) ve Nemrud (13: 86-107) 2. Bab: Hz. Lut (as) (13: 108-109) 3, 4 ve 5. Bablar: Hz. İshak (as), Hz. Yakub (as), Hz. Yusuf (as) ve Hz. Eyüp (as) ve imtihan edilişi-affedilişi (13: 112-140) 6. ve 7. Bablar: Hz. Zilkifl (as) ve Hz. Şuayb (as) (13:141-147).

3. Kısım: 6 baba ayrılır; 1. Bab: Hz. Musa ve Hz. Harun (as), Fîravun'un boğuluşu, Ben-i İsrail ile ilgili haberler, Karun ve Bel'am b. Baura vs. (13: 150-235) 2. Bab: Yuşa b. Nun (as), Hz. İlyas (as) ve Hz. Yesa'(as) ile ilgili haberler ve Talut, Calut, Hz. Davud (as) ve Hz. Süleyman (as) (14: 3-107) 3. Bab: Hz. Şuayb (as), Buhtun-Nasır ile ilgili haberler, Beytü'l Mukaddes'in yıkılışı ve yapımı ve Hz. Uzeyr (as) (14: 112-129) 4. Bab: Hz. Yunus (as) (14: 134-142) 5. Bab: Hz. Zekeriyya, Hz. Yahya, İmran, İmran kızı Meryem ve Hz. İsa (as) ile ilgili haberler (14: 152-193) 6. Bab: Hz. İsa'nın (as) havarileri ile ilgili haberler (14: 194-210)

Bu kısma ek olarak 4 bab daha bulunmaktadır. 1. Bab: Hz. İsa'nın (as) yeryüzüne inişinden önce ortaya çıkacak hadiseler (14: 211-214)

2. Bab: Hz. İsa'nın (as) inişi, Deccal'in öldürülüşü, Ye'cuc ve Me'cuc'un çıkışı ve helak oluşları, Hz. İsa'nın (as) vefatı (14: 216-220). 3. Bab: Hz. İsa'nın (as) vefatından Sur'a ilk üfürülüşe kadar (14: 224-225). 4. Bab: Kıyamet ve Haşr, Sur'a ikinci defa üfürülüş. (14: 226-229).

4. Kısım: 5 Baba ayrılır; 1.Bab: Hz. Zulkarneyn ile ilgili haberler (14: 233-242). 2. Bab: Mısır, Hind ve Çin Hükümdarları (14: 249-267, 15: 3-109). 3. Bab: İlk Fars Hükümdarları, Tevaifü'l Mülük, Sasani Hükümdarları, Yunan, Süryani, Keldani, Sekalibe, Celalika ve Tevaifü's Sudan Hükümdarları (15: 112-223) 4. Bab: Arap Hükümdarlar ve Arim Seli (15: 226-255). 5. Bab: Eyyamü'l Arab (15: 259-329).

5. Kısım: 12 Baba ayrılır; 1. Bab: Hz. Muhammed'in (sav) hayatı (16: 4-311, 17: 3-264, 18: 3-261). 2. Bab: Dört Halife ve Hz. Hasan (19: 3-319, 20: 3-145). 3. Bab: Emevi devleti (Şam) (20: 147-331, 21: 3-328). 4. Bab: Abbasi devleti (Irak ve Mısır) (22: 3-261, 23: 3-195). 5. Bab: Endülüs Emevi devleti (23: 195-269). 6. Bab: Afrika Tarihi, Mağrib Tarihi, Murabıtlar ve Muvahhidler (24: 3-212). 7. Bab: Emevî ve Abbasilerde iktidar kalkışmaları ve Kerbela olayı (24: 213-226, 25: 3-58). 8. Bab: Zenc isyanı, Karmatiler ve Musul'da Hariciler (25: 59-199). 9. Bab: Abbasiler döneminde kurulan müstakil devletler (25: 200-238 ve 26: 3-68). 10. Bab: Irak ve Musul hükümdarları, Selçuklular ve Atabekler (26: 69-223, 27: 3-136). 11. Bab: Harzemşahlar ve Moğollar (27: 137-289). 12. Bab: Abbasi devleti adına Mısır'da hükmeden hükümdarlar, Eyyubîler'in (Mısır

ve Şam) kuruluşu ve yıkılışı, Türk devletinin kuruluşu ve eser Muhammed Kalavun dönemiyle sonlanmaktadır. (28: 3-307, 29: 3-305, 30: 3-253, 31: 3-265, 32: 3-258, 33: 3-243)⁵⁶.

Nüveyrî'nin, bir devlet adamı olması ona hassaten tarih alanında derin bilgilere vakıf olmayı sağlamıştır. O, devlet idaresinde olduğundan dolayı siyasî ve tarihî olayları iyi tahlil edebilme avantajı yakalamıştır.⁵⁷ Nüveyrî, uzun devlet hizmeti tecrübesinden ötürü, Memlûklü yöneticileri ve üst düzey devlet adamlarını yakından tanımaya muvaffak olmuş ve eserine aldığı olayların bir kısmını bizzat kendisinin müşahede etmiş olması eserin değerini ve önemini daha da artırmıştır. Kitap hem dünya tarihi hem de İslâm tarihi açısından oldukça önemli bir konuma sahiptir. Sicilya, Kuzey Afrika ve Mısır ile ilgili vermiş olduğu değerli malumat birçok müsteşrik tarafından incelenmiş ve faydalanılmıştır.⁵⁸ Eser, özellikle Memlûklü tarihi ve Türk tarihi açısından önemli bir kaynak teşkil etmektedir.

3. ŞİHABÜDDİN EBÜ'L-ABBAS AHMED B. YAHYA B. FAZLULLAH el-ÖMERÎ (ö. 749/ 1349)

3.1. Hayatı

Ömerî, 3 Şevval H. 700'de (11 Haziran 1301) Dımaşk'ta dünyaya gelmiştir.⁵⁹ Soyü Hz. Ömer'e dayandığı için Ömerî nisbesiyle tanınır.⁶⁰ Kirman bölgesinden Ben-i Fazlullah ailesinden geldiğinden ötürü İbn Fazlullah olarak bilinir. Babası Divan-ı İnşâ'da sır kâtipliği yapmıştır.⁶¹ Dımaşk, Kahire, İskenderiye, Mekke'de bir çok âlimden dersler görmüştür.⁶² Kahire, İskenderiye,

56 Ahmet Suphi Fırat, "İslâm Edebiyatında Ansiklopedik Eserler", *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 3/4 (1979): 223-224.

57 Şakir Mustafa, *Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrihûn*, 3: 120-121.

58 Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, 251; Kuşçu, *Eyyubî Devleti Teşkilatı*, 16.

59 Muhammed b. Şakir el-Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Darü's Sadr, 1973), 1: 159; Safedî, *el Vafî bi'l Vefeyât*, 8: 164; İbn Hacer, *Dürerü'l Kâmine*, 1: 331; İbn Tağriberdî, *Nucumu-z Zahire fi Muluki Mısır ve-l Kahire*, 10: 234; İsmail Paşa el-Bağdadî, *Hediyetü'l- 'Arifin Esmâü'l-Müellifin* (Beyrut: Darü'l İhya-it Turasi'l Arabi, 1951), 1: 59; Ömer Ferruh, *Tarihü'l Edebi'l 'Arabi* (Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 2006), 3: 763.

60 İbn Hacer el, *Dürerü'l Kâmine*, 1: 333; Ömer Ferruh, *Tarihü'l Edebi'l 'Arabi*, 3: 763.

61 Ömer Ferruh, *Tarihü'l Edebi'l 'Arabi*, 3: 763.

62 Ömer Ferruh, *Tarihü'l Edebi'l 'Arabi*, 3: 763; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 189;

Abdülazîz el-Alevî, "İbn Fazlullah el- Ömerî", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19: 483.

deriye ve Hicaz'da, Kemaleddin İbn Kadi Şühbe ile Kadilkudât Şemseddin el-Mizzî'den Arap dili ve edebiyatı, Kadilkudât Şehabeddin İbn Mecd ile Burhaneddin el-Fezari'den fıkıh, Takıyyüddin İbn Teymiyye'den fıkıh, kelim, Şemseddin el-İsfahanî'den usul-i fıkıh ve aynı zamanda Mısır'da Şaffî fikhî ile ilgili meselelerde fetva verme yetkisi almış ve Kemaleddin İbn Zemelkanî ile Şemseddin İbn Saiğ'den aruz, meani ve beyan derslerini tahsil etmiştir.⁶³ Eğitimini bitirince Kahire'de kadılık görevine getirilir.⁶⁴ Yazı yazma sanatında devrin en büyük siması olarak kabul edilmiştir.⁶⁵ Nasır Muhammed b. Kalavun'un son dönemlerinde sır kâtipliğine tayin edilir.⁶⁶ Fıkıh âlimi ve edebiyatçı olmanın yanı sıra iyi bir tarihçi idi.⁶⁷ İyi bir Moğol tarihçisi olan Ömerî, Moğolların, Memlûklülük üzerindeki etkilerini görmüş ve eserlerini yazarken bundan oldukça istifade etmiştir.⁶⁸ Sert bir karaktere sahip olan Ömerî'nin daha sonra Sultanla arası açılır ve görevinden alınır ve yerine kardeşi tayin edilir.⁶⁹ Daha sonra zindana atılır ve malları müsadere edilir.⁷⁰ Fakat 1339 (veya 1340)'da serbest bırakılır.⁷¹ Dımaşk'taki divana yeniden tayin edilen Ömerî bu görevinde 2 yıl gibi bir süre kalır ve bazı şikâyetlerden dolayı sultan tarafından tekrar azledilir.⁷² Kardeşinin araya girip rica etmesi üzerine Dımaşk'ta kalmasına izin verilir ve ölümüne kadar görev almadan yaşamını sürdürür. Ancak buna rağmen kendisine yetecek kadar maaş bağlanır. 1349'da hac görevini ifa etmek için yola çıkan Ömerî, Kudüs taraflarında eşinin vefatı üzerine Dımaşk'a geri döner ve H. 749'da bir başka rivayete göre H. 750'de⁷³ vebadan vefat eder.⁷⁴

63 Kütübî, *Fevâtü'l-Vefeyât*, 1: 159-160; Safedî, *el Vafî bi'l Vefeyât*, 8: 164; İbn Hacer, *Dürerü'l Kâmine*, 1: 332; Ömer Ferruh, *Tarihü'l Edebi'l 'Arabi*, 3: 763.

64 Alevî, "İbn Fazlullah el- Ömerî", 19: 483.

65 Alevî, "İbn Fazlullah el- Ömerî", 19: 483.

66 Makrizî, *Sülûk*, 4: 94.

67 Alevî, "İbn Fazlullah el- Ömerî", 19: 483.

68 Alevî, "İbn Fazlullah el- Ömerî", 19: 483.

69 İbn Hacer, *Dürerü'l Kâmine*, 1: 332; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 189; Alevî, "İbn Fazlullah el- Ömerî", 19: 483.

70 İbn Hacer, *Dürerü'l Kâmine*, 1: 332.

71 İbn Hacer, *Dürerü'l Kâmine*, 1: 333.

72 Safedî, *el Vafî bi'l Vefeyât*, 8: 164; Ömer Ferruh, *Tarihü'l Edebi'l 'Arabi*, 3: 763; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 189; Alevî, "İbn Fazlullah el- Ömerî", 19: 483.

73 Muhammed b. Ahmed b. İyas el-Haneî, *Bedâi'uz-Zuhûr fi Vekâ'i ed-Duhûr*, thk. Muhammed Mustafa (Mısır: Darü'l Mısriyye el- 'Amme, 1984), 1: 533-534.

74 Makrizî, *Sülûk*, 4: 94; İbn Hacer, *Dürerü'l Kâmine*, 1: 333; İbn Tağriberdî, *Nucumu-z Zahire*

3.2. Eseri: Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memaliki'l Emsâr⁷⁵

Ömerî'nin, 27 ciltlik bu çalışması tarih ve coğrafyadan bahseden seçkin ve değerli bir ansiklopedik eserdir. Kendisinden sonra gelen müelliflere kaynaklık teşkil etmiştir. Memlükler, Anadolu beylikleri, Moğollar ve Celayirliiler hakkında çok önemli bilgiler sunmaktadır.⁷⁶ Eser genel olarak iki ana kısım şeklinde tertip edilmiştir; eserin önsözünde yazılış amacı “*yeryüzündeki her şey hakkında muhtasar bilgiler vermek, her ülkeyi tanıtmak ve halkının içtimai-kültürel durumunu anlatmak*” şeklinde belirtilmektedir.⁷⁷ Eserin en önemli nüshaları İstanbul kütüphanelerinde olup Süleymaniye Kütüphanesi'nde kayıtlı (Ayasofya, nr. 3415- 3439) bir kısmı müellif hattıyla yazılan yirmi beş ciltlik nüsha Josef Horovitz tarafından ilim dünyasına tanıtılmıştır. Kitabın on yedi ciltlik kısmını muhteva eden bir diğer nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi'ndedir. Eserin tamamı 1988 yılında fotokopi olarak Fuat Sezgin tarafından Frankurt'ta yayınlanmıştır.⁷⁸

1. Kısım: Kara ve denizlerle yeryüzü.

2. Kısım: Ülkeler ve buralarda yaşam süren milletler.

Birinci kısım iki nev'e ayrılır: **1. Nev'**: Mesalik **2. Nev'**: Memalik. Bu nev'ler de bablara ayrılmaktadır.

1. Nev' beş baba ayrılmaktadır:

1. Bab: Yeryüzünün nasıl oluşu ve ölçümü, isimleri ve nitelikleri ve durumu (Dağlar, nehirler, göller, Kâbe'nin zikri, mescitler, kabirler ve ticarethaneler (1: 121-412).

2. Bab: Yedi iklim ve buralarda bulunan şehirler ve adalar, meşhur Hristiyan ülkeleri (1: 417-2: 148).

fî Muluki Mısır ve-l Kahire, 10: 234; İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin*, 1: 59; Ömer Ferruh, *Tarihü'l Edebi'l Arabi*, 3: 763; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, s. 189; Alevî, “İbn Fazlullah el- Ömerî”, 19: 483.

75 Ömerî, İbn Fazlullah, *Mesâlikü'l Ebsâr fî Memaliki'l Emsâr*, thk. Kamil Selman el- Ceburî ve Mehdi en-Necm (Beyrut: Darü'l Kütüb'ül İlmiye, 2010).

76 Günaltay, *İslâm Tarihinin Kaynakları*, 443; Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 189.

Alevî, “İbn Fazlullah el- Ömerî”, 19: 483; Demirayak - Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 33; Kuşçu, *Eyyübî Deoleti Teşkilatı*, 9-10.

77 Ömerî, *Mesâlikü'l Ebsâr fî Memaliki'l Emsâr*, 1: 108-111.

78 Şeşen, *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*, 190; Demirayak - Çöğenli, *Arap Edebiyatında Kaynaklar*, 320; Eymen Fuâd es-Seyyid, “Mesâlikü'l-Ebsâr”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2004), 29: 265-266.

3. Bab: Denizler ve rüzgârlar (2: 165-198).

4. Bab: Kible ve tayini, yıldızlar, gezegenler, husuf ve kusuf. (2: 243-281).

5. Bab: Yollar (2: 298-338).

2. Nev' 15 baba ayrılır:

1. Bab: Hind ve Çin ülkeleri (3: 31-88).

2. Bab: Cengiz Han hanedanlığı ve ülkeleri, Turaniyyin, Türk şehirleri, Harizm ve Kıpçaklar, Irak, İran ve Horasan (3: 89-159).

3. Bab: Memleketu Cîl (3: 189-193).

4. Bab: Dağlık bölge olan Memleketler (Kürtler, Lor, Şol, Şenkar) (3: 195-209).

5. Bab: Anadolu'da Türk Şehirleri (3: 213-255).

6. Bab: Hicaz, Şam ve Mısır (3: 275-381).

7. Bab: Yemen (4: 13-24).

8. Bab: Habeşistan (4: 32-40).

9, 10, 11, 12 ve 13. Bablar: Sudan, Mali, Berberiler, Afrika ve Berri'l 'Udve. (4: 45-85).

14. Bab: Endülüs (4: 116-122).

15. Bab: Günümüzde mevcut Araplar ve Yerleşim yerleri (4: 128-164).

2. Kısım da 4 nev'e ayrılmaktadır:

1. Nev': Doğu ve Batı diye ayrılan Dünya'nın üstünlüğünü elinde tutan Şark bölümünün tanıtılması, bunu sağlayan Nebiler (5: 12-32 vd.), Kurralar (5: 71-161), Ehl-i hadisten meşhur hafızlar (5: 162-271), Fakih muhaddisler (5: 273-357 vd.) ve (6: 19-355), meşhur dilciler (7: 13-347 vd), meşhur sufiler (8: 16-270), meşhur hâkimler, doktorlar ve felsefeciler (9: 17-365), musikişinaslar (10: 21-474), vezirler (11: 15-310), küttablar ve hatipler (12: 11-354 vd.) ve (13: 9-375), şairler ve edipler (Cahiliyye, Emevi ve Abbasi şairleri, Mısır şairleri (14: 15-630), (15: 14-482 vd.), (16: 13-305), (17: 19-402), (18: 11-232 vd.) ve (19: 11-230 vd.). Daha sonra hayvanlar ve bitkiler ve madenler de bu kısımda zikredilmiştir. (20: 21-274), (21: 11-188) ve (22: 17-232 vd.).

2. Ne'v: Dinler ve mezhepler hakkında (6 Nihal-4 Milel), evrenin yaratıcısı hakkındaki tartışmalar, Mecusîler, Yahudiler, Hristiyanlar, Süryaniler, Sabiîler, Müslüman Fırkalar, Rafizîler, Karimatîler, Zeydîler, Kaderiyye, Mu'tezile ve Ehl-i Sünnet (23: 17-172).

3. Nev' ve 4. Nev': İnanç gruplarını ve tarih konularını ihtiva eder. (Farslar, Keldanîler, Yunanlar, Rumlar, Mısırlılar, Araplar (23: 173-178), Yeryüzünün ilk sakinleri, âlemin başlangıcı ve varlığın yaratılışı, Hz. Âdem ve çocukları, Hz. Nuh ve çocukları, Hz. İbrahim, Hz. İshak Hz. Yakup, Hz. Yusuf, Hz. Eyüp, Hz. Meryem, Hz. Harun, Hz. Musa ve Hz. Yu'şa (23: 179-239), Filistin hükümdarları, Hz. Davud, Hz. Süleyman, Buhtunnasır, İskender, bazı Rum Melikleri, Hz. İsa, Hz. İsmail, Hz. Hud, Hz. Salih ve Hz. Şuayb (23: 239-288), doğumundan Peygamber olarak gönderilişine kadar Hz. Muhammed'in hayatı (23: 291-320), bi'set, hicret, gazveler, Hudeybiye antlaşması ve Mekke'nin fethi, Peygamberin vefatı, Hulefa-i Raşidin dönemi, Hasan-Hüseyin ve çocukları ve soyundan gelen imamlar ve Abbasîler devleti, Zenc devleti ve Karmatîler (23: 289-619, 24: 15-252) (Bu bölümde Ehli Beyt hakkında oldukça geniş bilgiler sunmaktadır). Emevîler (24: 267-352), Endülüs Emevîleri (24: 353-394), İslâm öncesi hükümdarlar (Hind, Çin, Türk Mısır, Fars, Sasanîler, Yunanlılar) (25: 13-94), İslâm tarihi olayları (H. 1-160 seneleri), Peygamber'in (sav) ahlakı, çocukları, eşleri, Ashabı, 4 Halife, Cemel, Siffin vak'aları, Emevi Halifeleri, Kerbela hadisesi, Abbasi Halifeleri, Endülüs Emevîleri (25: 133-273), H. 161'den H. 540'a kadar ki olaylar (26: 11-540) H. 541-744'e kadarki tarihi olaylar (27: 11-744).

SONUÇ

Ansiklopediler, yazıldıkları dönemin ilmî-kültürel belleğini ve algısını yansıtmakta olup birçok alanla ilgili bilgileri sistematik bir şekilde kendi içerisinde barındırır. Batı'da ve İslâm dünyasında ansiklopedi yazımına erken dönemlerde başlanmış ve bu tarzda oldukça önemli eserler verilmiştir. M. XIII ve XIV. asırlarda İslâmî ilimler alanında oldukça önemli gelişmeler yaşanmıştır. Ansiklopedik çalışmalar açısından da bakıldığında İslâm dünyasının en değerli ansiklopedik eserlerinin ortaya konulması yine bu dönemlere denk gelmiştir. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Yûsuf el-Hârizmî'nin (ö. 387/997), *Mefâtihi'l-'Ulûm* 'u ile hareketlilik kazanan bu çalışmalar Ahmed b. Fazlullah el-Ömerî (ö. 749/1348), Ahmed b. Ali el-Kalkaşandî (ö. 821/1418) ve Nüveyrî (ö. 733/1333) ile büyük ilerlemeler katetmiştir.

Nüveyrî'nin, devletin yüksek kademlerinde görevler almış oluşu ona tarih alanında derin bilgilere sahip olma avantajı sağlamıştır. Üstlendiği vazifeler sayesinde siyâsî ve tarihî olayları iyi tahlil edebilme şansını yakalamıştır. Nüveyrî, Memlûklü yöneticileri ve üst düzey devlet adamlarını

yakından tanımaya muvaffak olmuş ve eserine aldığı olayların bir kısmını bizzat kendisinin müşahade etmiş olması eserin değerini ve önemini daha da artırmıştır. Kitap hem dünya tarihi hem de İslâm tarihi açısından oldukça önemli bir konuma ve pozisyona sahiptir. Sicilya (tarih-coğrafi konum-doğal zenginlikler ve şehirler), Kuzey Afrika ve Mısır ile ilgili vermiş olduğu değerli bilgiler birçok müsteşrik tarafından istifade edilmiştir. Eser, özellikle Memlûklü tarihi ve Türk tarihi açısından oldukça önemli bir kaynaktır.

Ömerî'nin Mesâlikü'l-Ebsâr'ı ise Memlûkler, Anadolu beylikleri, Moğollar ve Celayirîler hakkında çok önemli bilgiler sunmaktadır. Onun da Nüveyrî gibi devletin üst kademelerinde görev almış oluşu ve olayları bizzat yaşamış olması veya birinci ağızdan duyması eserinin değerini daha da artırmıştır. Tarih ve coğrafya ile ilgili anlattıkları kendisinden daha sonra gelen müellifler tarafından önemli bir kaynak olarak kabul edilmiştir. Ömerî'nin eseri Nüveyrî'nin eserine göre daha kapsamlı ve bilgi yoğunluğu açısından daha doyurucudur.

KAYNAKÇA

- Alevî, Abdülazîz. "İbn Fazlullah el- Ömerî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19: 483-484. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Anabritannica. "Ansiklopedi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 2: 330-340. İstanbul: Ana Yayınları, 1993.
- Askalâni, Ebû'l-Fadl Şehabeddin Ahmed İbn Hacer. *ed-Dürerü'l Kâmine*. 4 Cilt. Haydar Abad: Dairetü'l Me'arif-il Osmaniyye, 1349.
- Aykut, Ayhan. "Ansiklopedi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 3: 217-227. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Bağdadî, İsmail Paşa. *Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin*. 2 cilt. Beyrut: Daru'l İhya-it Turasi'l Arabi, 1951-1955.
- Demirayak, Kenan - M. Sadi Çöğenli. *Arap Edebiyatında Kaynaklar*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, 2000.
- Eymen Fuâd, Seyyid. "Mesâlikü'l-Ebsâr". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 29: 265-266. İstanbul: TDV Yayınları, 2004.
- Ferruh, Ömer. *Tarihü'l Edebi'l Arabi*. 6 cilt. Beyrut: Daru'l-İlm li'l-Melayin, 2006.
- Fırat, Ahmet Suphî. "İslâm Edebiyatında Ansiklopedik Eserler". *İslâm Tetkikleri Enstitüsü Dergisi* 3/4 (1979): 211-232.

- Günaltay, Şemsettin. *İslâm Tarihinin Kaynakları*. İstanbul: Endülüs Yayınları, 1991.
- Hanefî, Muhammed b. Ahmed b. İyas. *Bedâi'uz-Zuhûr fî Vekâ'i ed-Duhur*. thk. Muhammed Mustafa. 5 cilt. Mısır: Darü'l Mısriyye el-'Amme, 1984.
- Humpherys, R. Stephen. *İslâm Tarihi Metodolojisi*. çev. Murtaza Bedir ve Fuat Aydın. İstanbul: Litera Yayınları, 2016.
- İbn Kesir, İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetü'l Me'arif, 1988.
- İbn Tağriberdî, Ebü'l-Mehasin Cemalüddin. *Nucumu-z Zahire fî Muluki Mısır ve-l Kahire*. 16 cilt. Mısır: Vizaretü's-Sekafe, 1963.
- İbn Tağriberdî. *el Menhelü's Safî ve'l Mustevfi Ba'del Vafî*. 13 cilt. Kahire: el-Hey'etü'l Mısriyye el-'Amme li'l Kitab, 1984.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l Müellifîn*. 4. Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1993.
- Kratchkowsky, Ign. "Nüveyri". *MEB İslâm Ansiklopedisi*. 9: 374-375. İstanbul: MEB Yayınları, 1978.
- Kuşçu, Ayşe Dudu. *Eyyubî Devleti Teşkilatı*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2013.
- Kütübî, Muhammed b. Şakir. *Fevâtü'l-Vefeyât*. thk. İhsan Abbas. 5 cilt. Beyrut: Darü's Sadr, 1973.
- Makrizî, Ebü'l-Abbâs Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir. *es-Sülûk li Ma'rifeti d-Duveli'l Muluk*. thk. Muhammed Abdulkadir Ata. 8 cilt. Beyrut: Daru'l Kutubi'l İlmiyye, 1997.
- Meydan Lorraine Büyük Luğat ve Ansiklopedi. "Ansiklopedi". 1: 553-555. İstanbul: Meydan Yayınları, 1969.
- Mustafa, Şakir. *et-Tarihü'l 'Arabi ve'l- Müerrihûn*. 3 Cilt. Beyrut: Darü'l-İlm li'l-Melayin, 1990.
- Nüveyrî, Ebü'l-Abbâs Şihabüddin Ahmed b. Abdilvehhab b. Muhammed el-Bekrî et-Teymî el-Kureşî. *Nihâyetü'l-Ereb fî Fununi'l-Edeb*. thk: Mufîd Kumayha. 33 cilt. Beyrut: Darü'l Kütubi'l İlmiyye, 2004.
- Ömerî, İbn Fazlullah. *Mesâlikü'l-Ebsâr fî Memaliki'l Emsâr*. thk: Kamil Selman el- Ceburi ve Mehdi el- Necm. 27 cilt. Beyrut: Darü'l Kütüb'il ilmiyye, 2010.

- Öz, Mustafa. "Nüveyri". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 33: 304-306. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Rado, Şevket. "Ansiklopedi". *Hayat Küçük Ansiklopedi*. 68-69. İstanbul: Hayat Yayınları, 1968.
- Safedî, Salâhaddin Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *el-Vaî bi'l Vefeyât*. thk: Ahmed Arnavut. 29 cilt. Beyrut: Darü'l İhya et- Turas el-Arab, 2000.
- Safedî, Salâhuddîn Halîl b. İzziddîn Aybeg b. Abdillâh. *'A'yanü'l Asr ve 'Avanü'n Nasr*. thk: Ali Ebu Zeyd- Nebil Ebu 'Aşme. 6 cilt. Dimeşk: Darü'l Fîkr, 1998.
- Şeşen, Ramazan. *Müslümanlarda Tarih-Coğrafya Yazıcılığı*. İstanbul: İSAR, 1998.
- Üdfüvî, Ebü'l-Fadl Kemâleddin Ca'fer b. Sa'leb b. Ca'fer. *et-Taliü's-Sa'id*. thk: Sa'd Muhammed Hasan. Mısır: Darü'l Misriyye, h. 1382.
- Yeşil, Selman. "en-Nüveyrî'nin Nihâyetu'l Ereb İsimli Eserinin Arap Edebiyatındaki Yeri". *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi* 15/29 (2017/1): 197-209.